

Varauusaegsete disputatsioonide läbiviimisest, ülesehitusest ja teemadest

MEELIS FRIEDENTHAL

Filosofoerijate parim harjutus on disputatsioon, kui ta on selline, mida nõuab tõe täpne väljaselgitamine.¹

Tartu *Academia Gustavo-Carolina* filosoofiaprofessor
Michael Dau, 1695. aastal

Ülikoolides on teadmiste edastamiseks üldiselt kasutatud loenguvormi. Ent juba antiigis oli selge, et loengust üksi jääb väheks: loengus antud teadmised peaksid kinnistuma ja muutuma omaseks – juhuslikust teadmisest tuleb kujundada harjumus. Niisiis on vaja loengus saadud teadmisi korrata, kaitsta ja ümber lükata, kontrollida, nende üle vaielda – teisisõnu disputeerida.

Disputatsioonilise kinnistamispraktika juured on klassikalises antiigis. Kõige tuntumad on kahtlemata Platoni vaimukad ja dramaatiliselt pingestatud dialoogid, kus arutati filosoofilisi probleeme ja vaidlusküsimusi (Platon 2003). Nende põhjal kujunes välja sokraatilise dialoogi žanr, kus eeskõneleja püstitab küsimuse ning kaasvestlejad poetavad vahele kommentaare või märkusi stiilis „Millest sa kõneled, Sokrates?” või „Päris kindlasti, Sokrates.”²

Dialoogiline tava säilis ka hellenistlikes filosoofilistes koolkondades, kus sageli oli õpilase roll esitada küsimusi, misjärel õpetaja selgitas ainet. Hiljem kujunes välja traditsioon tähistada kirja pandud dialoogi isikuid tähtedega, kus Δ täht vastas kreeka keelsele sõnale *didaskalos* ('õpetaja') ja M *mathetes* ('õpilane'). Varakeskaegsel perioodil säilisid kloostridialoogides vestlejate tähistamiseks tähed D ja M, kuid siis mõisteti neid ladinakeelsete sõnade *discipulus* ('õpilane') ja *magister* ('õpetaja') tähistajatena. Võib öelda, et keskaeg keeras sellega dialoogipartnerite rolli sisuliselt vastupidiseks – õpetajast sai õpilane (Johnston 2013: 836). Kas selline kloostrites tehtud filoloogiline trikk avaldas otsest mõju hilisemale ülikoolidisputatsiooni žanrile, ei ole teada, kuid Euroopa keskaegsetes ülikoolides kasutati mõlemat lähenemist. Keskajast on teada dialooge, kus küsimusi esitab õpilane ning õpetaja vastab, kuid ka arutlusi, kus õpetaja esitab küsimuse ja õpilane vastab sellele, teisisõnu toimub õpilase eksamineerimine. Viimati nimetatud formaat on vahest kõige lähedasem tänapäevasele magistri- või doktoritöö kaitsmisele, kus disputandi ette on seatud probleem ning ta peab sellele adekvaatselt ja ammendavalt vastama.

Disputatsioon kui kindlaks määratud ülikoolis õpetamise ja eksamineerimise vorm kujunes välja keskajal (Weijers 2015). Keskaegsed disputatsioonid olid eelkõige

¹ „Optimum philosophantium exercitium est disputatio [*sic!*], si talis sit, qualem exposcit accurata veritatis investigatio.” (Dau 1695)

² Vt Platon 2003: Phaidon 81e, Charmides 168c.

suulised harjutused, mille üleskirjutusi on säilinud võrdlemisi vähe. Nende eesmärk oli kontrollida disputandi teadmisi, näidata tema võimet arutleda ja lahendada kee-rulisi filosoofilisi ning teoloogilisi probleeme. XIII sajandil kujunes välja omaette „millest iganes” (lad *quodlibet*) disputatsioonide žanr, kus võidi arutamiseks välja pakkuda kõige erinevamaid küsimusi, nagu näiteks: „Kas tõde on tugevam kui vein, kuningad või naised?” või „Kas number kuus on loodud või looja?” (Thomas Aquinas 2020: lxi, xxxix). Ilmselt selliste teemade tõttu hakkasid varauusaegsed humanistid pilkama keskaja skolastikuid absurdsete ja kasutute küsimuste üle arutamise pärast, nagu „mitu ingliti mahub nõelaotsale tantsima?” (Sylla 2005). Kuigi täpselt sellise teemaga disputatsiooni ei ole keskajast tegelikult teada, on võimalik, et ülikoolides võidi sel teemal siiski arutada. Need küsimused ei pruukinud kaasaegsetelegi alati tõsiselt võetavad olla, oluline oli hoopis see, millistele allikatele tuginedes küsimus-tele vastati või kui veenvalt argumenteeriti. Kriitiliselt võiks öelda, et niisuguste disputatsioonide puhul oli tõest tähtsam väite kaitsmine või ümberlukkamine ning seda ei lakanud ei humanistid ega valgustajad keskajale ette heitmast. XVIII sajandil hakati mitmel pool disputatsioonide vastu sõna võtma, näiteks John Locke nimetas neid sõnadega vehklemiseks ning Voltaire tõi välja disputatsioonide erapoolikust ja ülemäära emotsionaalsust (Chang 2004: 161). Samal ajal hakkasid ka pietistid disputatsioonidesse kriitiliselt suhtuma, pidades sellist võitluslikku praktikat tõelisele kristlasele ebasobivaks (Apin 1719: 23).

Keskaegsed disputatsioonid ei olnud suunatud üksnes ülikoolide kasvandikele, vaid teatud puhkudel ka laiemale publikule, haritud linnarahvale ja külalistele, olles niiviisi oluline teadmiste vahendamise meetod. Trükikunsti leiutamise järel disputatsioonide teadmisi vahendav roll suurenes: trükituna hakkasid disputatsioonide teesid levima ka väljaspool suulisi väitlusi.

Kesk- ja varauusajal esitati uusi ideid sageli kõigepealt disputatsioonides. Itaalia humanist Giovanni Pico della Mirandola pani kirja oma ideed uuest filosoofiast ja kristlikust maagiast avaliku disputatsiooni vormis („900 teesi”, esmakordselt trükitud 1486). Teatavasti sai ka reformatsioon 1517. aastal alguse Martin Lutheri disputatsioonist indulgentside kohta, mille 95 teesi kinnitas ta legendi järgi Wittenbergi lossikiriku uksele. Iseenesest polnud teeside väljapaneku sündmus midagi enne-olematut: oli välja kujunenud tava teesid nädal aega enne disputatsiooni toimumist kõigile väitluse osapooltele kättesaadavaks teha. Immanuel Kantki visandas oma filosoofia põhijooned veel 1770. aastal inauguraalses disputatsioonis (Chang 2007).

Varauusajal asutati ülikoolide juurde peaaegu kõikjal trükikojad, kus toodangu põhiosa moodustasid sageli just disputatsioonid. Hinnanguliselt on ainuüksi Saksamaa ja Skandinaavia kultuuriruumis XVII sajandist säilinud ca 100 000 trükitud disputatsiooni.³ Disputatsiooni maht, formaat ja läbiviimise tavad polnud kõikides piirkondades ühesugused, kuid protestantliku kultuurimiljöö ja tihedate haridus-kontaktide tõttu on Saksamaa ja Põhja-Euroopa disputatsioonidel palju sarnasusi.

³ Arv kajastab disputatsioonide väljaandeid. Kui lugeda kokku kõik säilinud eksemplarid, oleks see arv mitu korda suurem. Andmed pärinevad XVII sajandi saksa keeleruumis ilmunud trükis-te andmebaasist (VD 17), Seidel jt 2020b: 13.

Trükitud disputatsioonide tohtu hulk on kuni viimase ajani olnud üks põhjusteid, miks neid on nii vähe uuritud. Enamasti on need tekstid laiali pillutatud paljude raamatukogude ja arhiivide vahel, näiteks Tartu varauusaegse ülikooli disputatsioone hoitakse Tartus, Uppsalas, Stockholmis, Riias, Helsingis, Peterburis ja mujal. Selline olukord on teinud nende süstemaatilise uurimise üsna aeganõudvaks ja keeruliseks. Praegusel digitaalsete andmebaaside ajal on aga võimalused oluliselt avardunud ning huvi disputatsioonide uurimise vastu järjest kasvab. Kui eelmisel sajandil peeti neid üsna väheväärtuslikuks massproduksiooniks, siis nüüd on jõutud arusaamale, et tegemist on varauusaegse mõtteloo uurimise suurepärase allikaga: mitte kusagilt mujalt ei ole võimalik saada nii üksikasjalikku ja nüansirikast teavet, mida tegelikult koolides õpetati ning kuidas riiklikke ja kiriklikke ettekirjutusi järgiti ja tõlgendati.

Siinses käsitluses tuleb juttu disputatsioonidest eelkõige Uppsala ja Tartu ülikooli näidete põhjal, toetudes ka ülikoolide konstitutsioonidele⁴ ja loengukataloogidele. Artikli fookuses on eelkõige ülikoolidisputatsioonid ja teistest (nt gümnaasiumide või kiriklikest) disputatsioonidest ei tule kuigivõrd juttu. Olulisel määral tuginen Saksa loodusuurijate akadeemia Leopoldina liikme Siegmund Jacob Apini (1693–1732) välja antud raamatule „Kuidas koguda disputatsioone” (Apin 1719), kus ta põhjalikult tutvustab varauusaegse disputatsiooni tavasid ja probleeme praktiku seisukohast. Disputatsioonide korraldamise ja läbiviimise kirjeldused pärinevad Uppsala loogikaprofessori Olof Unoniuse (1602–1666) dispuudist „Disputeerimise korraldusest” (Unonius, Ring 1642⁵). Samuti olen kasutanud kogumikku „Varauusaegsed disputatsioonid ja dissertatsioonid interdistsiplinaarses ja Euroopa kontekstis” (Seidel jt 2020a).⁶

Varauusaegne disputatsioon

Varauusaegne suuline disputatsioon oli Euroopa ülikoolides ritualiseeritud etendus, mida üliõpilased harjutasid kõigepealt professorite juhendamisel eraviisiliselt. Privaatdisputatsioone peeti eriti kasulikuks nooremate üliõpilaste jaoks, selle juurde võisid käia ka õpetatud vestlused ning argumentide ja esinemisoscuse lihvimine.

Enamasti on varauusaegsed disputatsioonid kirjutatud ja etendatud ladina keeles, aga leidub nii heebrea- kui ka kreekakeelseid: Tartust on teada nt Johannes Gezeeliuse kreekakeelne pneumatoloogiliste⁷ disputatsioonide seeria (vt Friedenthal, Päll 2017). Eksootilistes keeltes disputeerimise kohta kehtis Apini arvates tuntud vana-sõna „need on mulle nagu kreeka keel” (*Graeca sunt, non intelliguntur*) ning tegemist oli pigem kuriositeediga kui päriselt kasuliku ettevõtmisega. Apin küsib, miks peaks

⁴ Ülikooli tööd korraldavad määrused (lad *constitutiones* 'määrused, korraldused').

⁵ Disputatsioonide autorsuse küsimuse kohta vt alapeatükki „Autorsus”.

⁶ Artiklikogumikus on 33 artiklit, mis puudutavad kõik disputatsioonide erinevaid tahke. Kogumik on valminud mitme konverentsi tulemusena ja võtab kokku praeguse disputatsioonide uurimisseisu. Käesoleva artikli autor oli üks kogumiku toimetajatest.

⁷ Filosoofia alla kuuluv distsipliin, mis tegeleb eelkõige mittemateriaalsete substantsidega (nt Jumala, hinge, inglite, deemonite, aga ka maailma loomisega).

keegi kateedrisse astuma ja seal pool tundi heebrea või kreeka keeles kõnet pidama, olemata kindel, et auditooriumis üldse mõni inimene korralikult seda kõnet mõista suudab. Ta rõhutab, et „haritlaste keel on roomlaste keel” (*lingua Romanorum est lingua eruditorum*) – just selles keeles peab kirjutama ja väitlema (Apin 1719: 39). Selline, juba keskajal välja kujunenud olukord muutus XVIII sajandi keskel seoses valgustusega ning mitmel pool hakati ka rahvakeelseid disputatsioone pidama – ometigi oli ladina keel dissertatsioonide⁸ peamine keel veel isegi XIX sajandi alguses. Ka Tartu ülikoolis oli XIX sajandi keskpaigani enamik dissertatsioone ladina keeles. Eestist ei ole varauusaja perioodist teada ei saksa- ega ka rootsikeelseid disputatsioone.

Kui privaatdisputatsiooni harjutamine läks hästi, võis üliõpilane üles astuda avalikl disputatsioonil. Unonius kirjeldab seda nii: „Disputatsioon ei ole midagi muud kui erudeeritud ja meeldiv vestlus väitlemiseks pandud asjade üle, et niiviisi toodud argumentidega tõde kas hämarusest päevavalguse kätte tuua või kinnitada juba seda, mis on enne teada, või vastuväiteid kummutada või ümber lükata”. (Unonius, Ring 1642)

Avalikke ülikoolidisputatsioone oli mitut tüüpi: harjutamiseks (*pro exercitio*), kraadi saamiseks (*pro gradu*) ja ametikoha saamiseks (*pro loco*). Avalik ei tähenda, et need oleksid olnud avatud ükskõik kellele: disputatsioonid olid suunatud eelkõige akadeemilisele publikule, kelle kõrval olid kuulama kutsutud ka haritlased ja mõjud kodanikud. Väitlused leidsid aset enamasti ülikoolide auditooriumides, kuid erandjuhtudel võisid toimuda ka mujal.

Eeldati, et avalike dispuutide pealtvaatajatena osalevad kõik ülikooli üliõpilased, kes istuvad seal vastavalt oma klassidele, et oleks võimalik puudujaid üles märkida (Constitutiones 1997: 35). Seega oli üritus kõigile õpilastele kohustuslik ja dispuudid käsitlesid teadmisi, mille õpilased pidid omandama.

Disputatsioonide pidamise sagedus sõltus ülikooli suuruselt ja professorite aktiivsusest. Nii näiteks on Uppsala ülikooli 1606. aasta põhikirja projektis märgitud, et disputatsioonid peaksid leidma aset kord nädalas laupäeval seitsmenda ja kümnenda tunni vahel (Annerstedt 1877: 66). Hilisemas põhikirjas sedastatakse, et „juura-, meditsiini- ning filosoofiadisputatsioonid peetakse laupäeval, teoloogiadisputatsioonid reedel, et ei segaks teisi” – järelikult oli ülikooli kasvuga suurenenud ka disputatsioonide arv (Constitutiones 1997: 53). Konstitutsioonides on ka kirjas, et igal professoril on kohustus esitada vähemalt üks disputatsioon aastas, aga mõni ei pidanud sellest nõudest kinni (Tartu Ülikooli ajaloo allikaid 1932: 50). Samal ajal leidis professoreid, näiteks Tartu teoloogiaprofessor *primarius* Andreas Virginius, kes esitasid tihti rohkem kui viis disputatsiooni aastas.

Õppimise protsess oli seega mitmeastmeline. Sageli võib märgata, et kui ülikooli loengukataloogi (*catalogus lectionum*) järgi oli ühel semestril käsitlemisel mõni teema, siis järgmisel semestril ilmusid selle teemaga seotud disputatsioonid, kus üliõpilased arutasid läbi loengutes esile kerkinud probleemid. Nii on *Academia*

⁸ Termin kohta vt alapeatükki „Tiitellehe struktuur”, nr 2.

Gustavo-Carolina 1694. aasta loengukataloogis⁹ kirjas, et teoreetilise filosoofia professor Michael Dau jätkab ontoloogia kursuse lõppedes pneumatoloogia teemal ja püüab ka küsimusi selgitada selliselt, et võimaluse korral (*pro re nata*) saaksid üliõpilased ventileerida (ehk avalikult esitada) teese oma mõistmise süvendamiseks. Ja tõepoolest, mõni aasta hiljem kaitstigi Dau juhatusel kolm disputatsiooni pneumatoloogilistel teemadel (Dau, Knoll 1696; Dau, Wagener 1696; Dau, Wittenburg 1697). Lühidalt, disputatsioonidest saab muuhulgas üsna hea ettekujutuse, milliseid probleeme, millist kirjandust ja milliseid hoiakuid üliõpilastele loengutes esitati.

Disputatsiooni käik ise oli järgmine: dispuudi eest vastutav professor ehk eesistuja (*praeses*) avas väitluse mõne sissejuhatava sõnaga ja kutsus vastaseid üles astuma. Professor otsustas ühtlasi, kas osapooled on suutnud kõigile küsimustele adekvaatselt vastata või mitte. Unonius defineerib: „*Praeses* jälgib mõlemat osapoolt ja tema ülesanne on kahetine – ta peaks juhatama disputatsiooni ja vaatama, et disputandid püsiksid etteantud piirides, sealjuures keelates sõnasõdasid, süüdistusi, vahelehiudeid, kõrvalekaldeid ja muud seesugust” (Unonius, Ring 1642: *Secundum membrum...* IV).

Ühele osapoolle oli lubatud kasutada tund aega oma küsimuste jaoks, mis tuli vastavalt konstitutsioonidele välja pakkuda süllogistlikus vormis. Kaitsjaid ehk respondente (*respondens*) oli alati üks, aga oponente võis olla mitu (Unonius, Ring 1642: II. *De speciali opponentis munere*. XV). Oponentid pidid esitama oma argumentid peast (*memoriter*), st ilma märkmeteta, ning valju selge häälega (Annerstedt 1877: 67). Kogu etteaste pidi näitama, et õpilased olid võimelised loengute ja privaatisputatsioonide käigus omandatud teadmisi ja oskusi elus kasutama. Eesistuja võis ainult teatud puhkudel respondenti aidata, „kokutamist kohendada” ning keerulisemaid küsimusi omalt poolt selgitada (Unonius, Ring 1642: *Secundum membrum...* V). Ülikooli ülesandeks oli tudengite avalikuks eluks ettevalmistamine ja veenev esinemine kuulus lahutamatuks selle juurde. Filosoofiateaduskonna õpetamise juhendist võib lugeda, mida ülikooli lõpetanult sooviti:

[---] nad hoolitsegu agaralt selle eest, et nad oleksid pigem tegutsejad kui lobisejad; et igaüks ühendaks filosoofiaõpingutega kindlasti ka kõneosavuse ja et nende koolist ei tuleks välja selliseid, kes on õppinud küll retoorikat, kuid kõnelda ei oska, või on pühendunud matemaatikale, aga ei tea näidata, kuidas seda distsipliini rakendada [---]. (Constitutiones 1997: 63)

Meeleolu pidi disputatsiooni ajal olema sõbralik ning kogu protseduur viidama läbi ilma vastast naeruvääristamata ja lärmakate tülideta. Soovituslikuks kujunes ka, et respondent ja oponent oleksid keeleoskuselt ja intellektuaalsetelt võimetelt enam-vähem võrdsed, et ei tekiks häbiväärset „pügmeede ja kurgede sõda” (Dau 1695: 57). Respondendi ülesanne oli kaitsta professori kirjutatud teese oponenti rünnakute vastu – Unonius manitseb ka, et ei tohiks juhtuda, et kaitsjast saab oponent ja vastu-

⁹ Uppsalas leiduva originaali koopia asub Tartu Ülikooli raamatukogus TÜR, R Acad. Dorp. 1694:20.

pidi, vaid mõlemad osapooled peavad jääma oma rollile kindlaks (Unonius, Ring 1642: *Seucundum membrum...* VI).

Osapooltelt nõuti, et nad oleksid tuttavad nii loogikaga (ehk üldise argumentide esitamise kunstiga) kui ka käsitletava aine endaga, sest vastasel juhul ei ole kuulajatel disputatsioonist erilist kasu.

Loomulikult hoiatati just selle eest, mida disputatsioonide käigus kippus tihti juhtuma: antiikaja ja keskaja õpetatud vaidlustest olid varauusaegsed disputatsioonid pärinud võitlusliku iseloomu. Antiikaja dispuutide kohta võib lugeda, et „filosoofid teevad vaidlustes palju rohkem lärmi kui raevutsevad hullumeelsed”, ja seda tuli ette ka varauusajal (Lim 1995: 31). Keskajal sai alguse traditsioon kujutada disputatsioone teadlastevaheliste lahingutena ning väitluse kirjeldamiseks hakati kasutama sõjalist terminoloogiat: tavalised on sellised sõnad nagu lahing (*praelium*) või võitlus (*conflictum*, *pugna*), disputatsiooni võistlus (*certamen disputations*) (Novikoff 2013: 70). XII sajandi filosoof Petrus Abaelardus tunnistab: „Kuna ma eelistasin dialektika arsenalil kõigile teistele filosoofilistele õpetustele, vahetasin ma sõjarelvad dialektika relvade vastu ning ohverdasin kõik sõjaliste kokkupõrgete trofeed nendele, mida pakkusid dispuudid” (Abélard 2013: 295–297).

Ka Tartus esines disputatsioonidega seonduvaid konflikte ja tülisid. *Academia Gustavo-Carolina*’s juhatas professor Michael Dau disputatsiooni loomuoiguse (*De lege naturali*) üle, mille käigus esimene teoloogiaprofessor Olaus Moberg vihastas sellisel määral, et virutas disputatsiooni põrandale, tormas auditooriumist välja ja esitas kaebuse rektorile (Rauch 1969: 228).

Autorsus

Kui tänapäeval on nõue, et üliõpilane ise on oma väitekirja autor, siis keskajal ja varauusajal polnud see sugugi üheselt nii. Kuna disputatsioone kasutati nii eksamineerimise kui ka õpetamise eesmärgil, siis eeldati, et professorid kirjutasid ise valmis harjutusdisputatsioonid (*disputatio pro exercitio*). Üliõpilasele oli samal ajal suur au disputatsiooni kaitsta tuntud ja kuulsa professori eesistumise all, sest see mõjus soovitusena ja aitas üliõpilasel ka kuulsust koguda (Apin 1719: *Vorrede*).

Niisuguseid harjutusdisputatsioonide trükiseid on arvuliselt kõige rohkem. Sellise disputatsiooni tiitellehel on kõige suuremalt kirjas eesistuva professori nimi, seejärel respondendi nimi ning oponendi nimi puudub hoopis. 1606. aasta Uppsala ülikooli põhikirja eelnõus on öeldud, et keegi ei saa ilma piisava põhjuseta keelduda, kui teda kutsutakse kaitsjaks või oponendiks (Annerstedt 1877: 67). See nõue viitab, et üliõpilastelt ei oodatud, et nad disputatsiooni teksti ise kirjutaksid. Siegmund Jacob Apin (1719: 4) eeldab samuti, et kui ei ole teisiti mainitud, siis on disputatsiooni autoriks eesistuv professor, ning heidab isegi kriitiliselt ette, et vahel juhtub, et professorid ei võta oma ülesandeid piisavalt tõsiselt ning lasevad disputatsiooni suures osas hoopis respondendil valmis kirjutada ning ise on väitluse ajal vaid eesistujaks.

Mõnikord on aga disputatsioonide tiitellehel mainitud, et respondent on ühtlasi autor (*respondens et auctor*), mis peaks justkui näitama, et tööd ei ole kirjutanud eesistuv professor. Ometigi ei anna see kindlust, et asi alati nii oli. Apin kirjutab, et paraku on kujunenud ülikoolides olukord, kus „[---] eesistujad lubavad kaitsjatel nimetada end autoriks, kui nad seda tegelikult pole” (Apin 1719: 42). Kuna disputatsioonil osalemine oli üliõpilasele vajalik kraadi saamiseks või siis soovitusena ametikoha jaoks, tuli ette, et üliõpilased isegi maksid professoritele selle eest, et nad töö valmis kirjutaksid. Nii oli Uppsala ülikoolis retoorikaproffessor Petrus Ekerman valmis XVIII sajandi keskel kirjutama disputatsiooni 200 riigitaalri eest ning kujunes selles vallas nõnda aktiivseks, et presideeris oma eluajal koguni 516 disputatsioonil ja ehitas teenitud raha eest uhke maja (Lindroth 1976: 110). See polnud midagi kriminaalset või eksimine akadeemilise tava vastu, vaid üsna tüüpiline varauusaegne praktika. Alles XIX sajandil kujunes olukord, kus üliõpilaselt nõuti rangelt ise töö valmis kirjutamist.

Apin näitab oma raamatus, et mõnikord on üliõpilased teksti kirjutamisel siiski osalenud, kuid laenanud olulisi löike ja argumente eesistujalt, mõnel teisel korral aga tõepoolest kogu teksti ise valmis kirjutanud, toetudes vaid professorilt saadud kirjandusele. Apin resümeerib, et lõpuks ei jää muud üle, kui lähtuda maksimumist „lindu tuntakse laulust” ja otsustada stiili järgi ise, kes on teksti tõeline autor. (Apin 1719: 42) Selline olukord muudab keeruliseks varauusaegsete disputatsioonide kandmise raamatukogude kataloogidesse. Nii on raamatukogusid, kus on märgitud disputatsioonide autoriteks ainult eesistuv professor (*praeses*),¹⁰ samas on näiteks Eesti rahvusbibliograafias¹¹ märgitud disputatsiooni autoriks ainult üliõpilane (*respondens*), mis paraku tekitab segadust. Uppsala ülikooli raamatukogus ja saksa keeleruumi XVII sajandi trükiste registris (VD 17) on märgitud seevastu autoriteks nii eesistuja kui ka respondent.

Trükkimine ja tsensuur

Uppsala ülikooli 1606. aasta põhikirja projektis märgitakse, et see, kes soovib dispuuti korraldada, peab teesid esitama kõigepealt teaduskonna dekaanile ja alles pärast tema heakskiitu tuleks tekst kinnitada teaduskonna (*collegium*) uksele (Annerstedt 1877: 66). Ülikooli põhikirjas märgitakse ka, et disputatsiooni ei tohi pidada, kui teesid pole eelnevalt kättesaadavaks tehtud. Projektis ei ole küll teksti trükkimisest selgesõnaliselt juttu, kuid Uppsala ülikooli põhikirja 1626. aasta versioonis (mis oli eeskujuks nii Tartu kui ka Turu ülikooli konstitutsioonidele) lisati eksplitsiitselt nõue teesid trükkida ning neid ülikooli kirikus levitada nädal enne disputatsiooni toimumist (Annerstedt 1877: 274).

1626. aasta põhikirjas on ka märkus, et privaatudisputatsioone ei tohiks trükkida, et need ei oleks üliõpilastele liiga kallid ega koormaks „isikuid, keda õpilased

¹⁰ Nii on see nt Turu varauusaegse ülikooli disputatsioonide kataloogis <https://www.doria.fi/handle/10024/50699> (15. IX 2021).

¹¹ Vt <https://erb.nlib.ee/>

ei tunne” (Annerstedt 1877: 275). Siin viidatakse komplekssele probleemile, mis oli seotud disputatsioonide trükkimise hinnaga. Nimelt oli disputatsiooni kaitsva üliõpilase hooleks tasuda kõik trükkimisega seonduvad kulud, mis võisid mõnikord olla suuremad, kui olid noore rahalised võimalused. Selle olukorra parandamiseks hakkasid üliõpilased pühendama disputatsioone mõjukatele ja rahakatele inimestele, eeldusel, et need eraldavad üliõpilastele vajaliku summa tänutäheks pühenduse eest (Sjökvist 2020). Apin nimetab neid kerjakirjadeks (sks *Bettel-Briefen*) ja väljendab sellise kombe suhtes väga negatiivseid tundeid. Pühendamised muutusid kiiresti problemaatiliseks, mõnikord pühendati disputatsioon korraga rohkem kui kolmekümnele inimesele, kellel kõigil tekkis seega teatav kohustus üliõpilast rahaliselt toetada. Juhtus ka, et üliõpilased andsid välja disputatsioonidest mitu uustrükki ja vahetasid iga kord pühendatute nimekirja uue vastu. Mõnikord jäeti pühenduste leht tühjaks ja kirjutati vastavalt vajadusele pühendus hiljem käsitsi juurde (nt Alanus, Munthelius [Lagercrona]¹² 1645). Niisuguste mahhineerimiste tõttu manitseatakse nii konstitutsioonides kui ka ülikoolides peetud kõnedes üliõpilasi selles osas tagasihoidlikum olema ning sätestatakse, mitmele inimesele maksimaalselt võib pühenduse kirjutada.

Üsna kalli hinna tõttu oli tüüpiline XVII sajandi disputatsioon väikese trükiarvuga (alla saja eksemplari), sajandi alguses oli selle maht Tartus tavaliselt kaks-kolm poognat kvartformaadis (st 16–24 lk), sajandi lõpul esines ka oktaavformaadis disputatsioone. Apin toob välja, et disputatsiooni žanri juurde kuulub kontsentreeritus ning halb stiil on kirjutada liiga pikki ja sõnaohtralt lobisevaid tekste, mis täidavad palju poognaid. Saksamaal Wittenbergi ülikoolis oli selle tõttu sisse seatud nõue, et magistrikaadiga *praeses* ei tohi kahest poognast pikemaid disputatsioone ventileerida ning peab trahvi maksuma nende lehekülgede eest, mis selle mahu ületavad (Apin 1719: 40). XVII sajandi lõpul disputatsioonide lehekülgede arv siiski suureneb ning Tartu trükiste seas võib leida 40-leheküljelisi ja isegi pikemaid tekste.

On tähelepanuväärne, et disputatsioonide trükkimiseks kasutatud paber varieerub, tõenäoliselt sõltuvalt õpilase rahalistest võimalustest. Oletatavasti said rikkamad õpilased kasutada paremat ja ühtlasemat paberit, kuid vaesemad õpilased trükkisid tavalisele, mõnikord eri partiidest kokku otsitud paberile.

Disputatsiooni trükkimine enne väitluse tegelikku toimumist oli oluline vähemalt kolmel eesmärgil: 1) lubada dekaanil tutvuda teesidega, nii et need ei sisaldaks midagi absurdset või ebasunnist, 2) lasta oponendil ja publikul valmistada ette oma argumendid ja küsimused ning 3) kontrollida, kas tekst on piisavalt hästi kirjutatud ega sisalda vigu.

Kuna ülikoolid pidid noori harima, oli oluline neid mitte eksiteele juhtida. Dekaan ülesandeks oli kontrollida disputatsiooni sisu ja vaadata, kas teemad sobivad ega ole vastuolus usu ja hea maitsega. Tartu ülikooli 1632. aasta põhikirjas seisab:

Eelkõige filosoofiaprofessorid esitagu noortele oma distsipliin selgelt ja arusaadavalt ilma igasuguste skolasistiliste hämarate targutusteta ning metafüüsiliste spekulat-

¹² Disputatsioonil on märgitud respondendiks Johannes Matthiae Munthelius, bibliograafiates ja leksikonides esineb sama isik aga Lagercrona nime all, mille ta sai pärast aadeldamist.

sioonideta, veiderdamise ja peenutsemiseta, pidades aine käsitlemisel täpselt kinni sokraatilistest ehk Ramuse korrast ja meetodist ning kaldumata kunagi läbimõtlematult kõrvale asjadest endist. (Constitutiones 1997: 55)

Kontrolliti tõesti, et disputatsioonides poleks midagi riigivastast ja et need ei läheks Augsburgi usutunnistuse või üldise hariduspoliitikaga vastuollu. Nii näiteks tähendas see, et Tartus oli XVII sajandi esimesel poolel keelatud käsitleda „paavstlikku” metafüüsikat ning lähtuma pidi hoopis Petrus Ramuse filosoofilistest meetoditest. Samamoodi leidsid sajandi teisel poolel Uppsalas aset ägedad tülid selle üle, kas võib õpetada ülikoolides Descartes'i filosoofiat, mis lahenesid alles siis, kui kuningas isiklikult sekkus ja kehtestas teatava filosofeerimisvabaduse – aga juhul kui uusi seisukohti esitatakse mõõdukalt ja sündsals viisil (Lindborg 1965).

Õigus otsustada, mis on mõõdukas ja sünnis, oli dekaanil ning temast sõltuvalt võisid ventileerimisele jõuda ka piiripealsed, problemaatilised või lihtsalt veidrad ja naljakad teemad. Ladinakeelsete dispuutide puhul oli üldjuhul autoril teema suhtes suurem vabadus kui rahvakeele (nt rootsi ja saksa keele) kasutamisel. Ladina keelt oskasid lugeda vaid haritlased ning selle pärast oli nende tekstidest vähem mitmeti mõistmist ja segadusi karta. Apin toob oma raamatu lõpus ära terve kataloogi naljakaid disputatsioone (*catalogus jocusarum disputationum*), kus leidub näiteks „Disputatsioon koeri puudutavate seaduste üle”, „Disputatsioon habeme ja karvade kohta”, „Dissertatsioon suudlustest”, „Disputatsioon armastuskirjade kohta”, „Disputatsioon naljadest”, „Disputatsioon ja nii edasi teemal [*et caetera*]” (Apin 1719).

Viimaks oli oluline disputatsiooni enne kaitsmist kontrollida selleks, et veenduda, kas see vastas ülikooli oodatavatele standarditele. Näiteks kaebas Uppsala teoloogiaprofessor Johannes Terserus (1605–1678) Petrus Rudbeckiuse (1625–1701) ettevalmistatud disputatsiooni kvaliteedi üle:

Mõningate reservatsioonidega võeti hiljuti härra Petrus Rudbeckius meie teaduskonnas erakorralisele ametikohale. Ja kuigi viimane on viimase aasta jooksul ette valmistanud kaks disputatsiooni, ei saanud me neid heaks kiita ja nüüd on ta võtnud endale kohustuse valmistada ette uus, millel pole läinud paremini kui eelmistel. Nimelt on see disputatsioon, mis täidab peaaegu üksteist poognat [*quaterniones*], põhiosas teiste autorite materjali vaba kohandus, jättes nende nimed siiski välja. Ja kui ka sõnade ja konstruktsioonide käändeid mõnikord muudetakse, pole see mitte ainult grammatikaga pidevalt vastuolus, vaid põhjustab ka autori kavatsusega vastuolus olevat tähendust ja seega on kogu disputatsioon, ehkki teda kohusetundlikult hoiatati [*praemonitus*], endiselt täis nii grammatilisi kui ka sisulisi vigu. (Annerstedt 1910: 32)

Nii saab öelda, et disputatsioonide trükki pääsemise protsess meenutas tänapäevast artiklite eelretsenseerimist. Ka mitmes muus mõttes toimusid disputatsioonid varaste akadeemiliste artiklitena: neid esitati edukate ülikooliõpingute tõestuseks (*specimen academicum*), saadeti kolleegidele oma ideede tutvustuseks või koju vanematele, neid koguti ja anti välja temaatiliste raamatutena.

Tiitellehe struktuur

Kuna üksikut disputatsiooni tavaliselt ei köidetud, vaid poognad õmmeldi lihtsalt kokku, siis täitis selle tiitelleht ühtlasi kaane ja väitlusele kutse rolli. Esinduslikkuse tõstmiseks võis tiitelleht olla ümbritsetud ehisraamiga, kaunistatud ehisliistuga või muude elementidega, sõltuvalt trükkali hoolikusest ja üliõpilase rahalistest võimalustest.

Tiitellehe struktuur (vt pilti 1) järgis sageli alljärgnevat skeemi.

Pilt 1. Dissertatsioon loomuõigusest, mis kaitsti Michael Dau eesistumisel 1694. aastal Tartus. Foto allikas: Landesbibliothek Mecklenburg-Vorpommern.

1) Päises on toodud palve või invokatsioon, mis võis olla ladina, kreeka või isegi heebrea keeles. Sageli on see esitatud varauusajale iseloomulikult krüptilise initsiaalmina (ehk suurtähtlühendina), näiteks Q. F. F. J. D. T. O. M., mis lahti seletatuna tähendab *Quod Felix Faustumque [esse] Jubeat Deus Ter Optimus Maximus* ('las kolmvägev heatahtlik Jumal juhib, et ettevõtmine oleks õnnelik ja kordaläinud'). Esineb ka lühend Q. D. B. V., mis tähendab *Quod Deus Bene Vertat* ('las Jumal laseb sel hästi minna'). Invokatsiooniks võib olla hüüdlause „Jumala juhtimisel” või „koos Jumalaga”, variante on palju. Esineb ka ilma invokatsioonita tiitellehti.

2) Järgmiseks on enamasti näha määratlust, millega üldse tegemist on: selleks võib olla disputatsioon (lad *disputatio*), aga sisuliselt on sellega sünonüümsed dissertatsioon (*dissertatio*), diatriib (*diatribe*), harjutus (*exercitio*), arutelu (kr συζητησις) vms. Nende sisuline samasus tuleb välja tekstide teistes elementides, mis eristavad disputatsioone teistest varauusaegsetest akadeemilistest trükistest, nagu monograafiad, oratsioonid või *programma*d.

3) Teose žanrile järgneb tiitellehel määratlus, millisest perspektiivist vaadates järgnev tekst on kirjutatud. See sõltus eesistuva professori ametivaldkonnast. Varauusajal võis ühte ja sama teemat käsitleda mitmel erineval moel. Nii võis olla „vaim”

teoloogiline teema – küsimus oli mõistagi Pühast Vaimust või Jumala Vaimust –, aga ka filosoofiline teema: Sveno Cameen on Tartus presideerinud ühel filosoofilisel disputatsioonil vaimude kohta (Cameen, Barthelius 1693). Vaime võis käsitleda ka juriidiline disputatsioon – õigusteaduse professori Christian Thomasiuse eesistumisel tuli Halles arutluse alla küsimus, kas kummitava maja puhul on õigustatud rendilepingust taganemine (Thomasius 1725).

Samalaadsed mitme valdkonna vahel jagunevad teemad võisid olla ka tõde, inimene, lahkus, taevast jne. Mõistagi oli igal distsipliinil hulganisti eriomaseid arutlusteemasid. Varauusajal jälgiti tähelepanelikult, et keegi ei hakkaks „oma sirpi võõrasse vilja pistma”, st vastava teaduskonna professorile ei olnud kohane hakata tegelema teise teaduskonna teemadega. Teaduskondade hierarhia oli üsna rangelt paika pandud ning väljendus muu hulgas palganumbris ja selles, millises järjestuses professorid pidid avalikes protsessioonides marssima (Constitutiones 1997: 35). See kujutas endast sisuliselt ametiredelit, kus kõige alumisel astmel olid filosoofiaprofessorid, kelle järel tulid meditsiiniprofessorid, siis juura- ja lõpuks teoloogiaprofessorid. Tihti sai teoloogiaprofessoriks isik, kes enne oli filosoofiateaduskonnas juba professorina tegev olnud. Samamoodi võis juhtuda, et filosoofiaprofessorist sai hiljem juura- või meditsiiniprofessor. See tähendas ühtlasi, et kõrgemate teaduskondade professorid võisid mõnikord juhendada madalamate teaduskondade töid, madalamad professorid aga pidid „jääma omade liistude juurde” (*ne ultra crepidam*). Niisiis on tiitellehe alguse määratlus, nagu *disputatio theologica* ('teoloogiline disputatsioon') või *dissertatio medica* ('meditsiiniline dissertatsioon'), olulise tähtsusega. Siiski leidub ka üldisemaid määratlusi, nagu harjutus (*exercitatio*), või vastupidi spetsiifilisemaid, nagu pneumatoloogiline disputatsioon (*disputatio pneumatologica*) – tavaliselt on sellistel juhtudel siiski tegemist filosoofiliste disputatsioonidega.

4) Seejärel tuleb tiitellehel suuremas kirjas pealkiri, mis on sageli mitmeosaline, tuues esiteks mõne sõnaga välja põhiteema ning seejärel seletades seda alapealkirjas täpsemalt lahti. Varauusaja tüüpiline pealkiri toimis kogu disputatsiooni omalaadse kokkuvõttena. Ka Apin rõhutab, et autor peaks hoolitsema selle eest, et disputatsiooni pealkiri oleks lühike, aga ammendav, sest see peab täitma sama rolli nagu juhthani haneparves (Apin 1719: 3). Ta toob esile ka, et pealkirjast sõltub paljuski see, kas keegi hakkab hiljem disputatsiooni vastu huvi tundma ning laseb selle oma kollektsiooni jaoks osta.

5) Pealkirja all on reeglina väiksemas kirjas kinnitus, et tegemist on ametlikult heaks kiidetud tekstiga, ning sinna juurde lisatakse ülikooli nimetus, kus tekst esitamisele tuleb.

6) Järgmiseks tuleb suures kirjas eesistuja nimi ja ametinimetus. Ajastule tüüpiliselt on loetletud eesistuja kõik olulisemad positsioonid nii ülikoolis kui ka väljaspool seda – tegemist on sageli parima allikaga professori ametiaegade määratlemiseks, sest muid dokumente selle kohta ei pruugi olla säilinud.

7) Professori nimele järgneb üldjuhul väiksemas kirjas kaitsja nimi, millele on lisatud tema päritolu (liivimaalane, gotlandlane, riialane jne). Tihti on siinkohal kirjas ka see, mille puhul on disputatsioon esitatud: kas (ja millise) kraadi saamiseks või ametikoha taotlemiseks.

8) Tiitellehe allserva on trükitud koht, kus disputatsiooni on plaanis pidada, ning mõnikord ka kuupäev ja kellaaeg. Rohkesti leidub disputatsioone, kus kuupäev on lahtiseks jäetud ning pärast käsitsi juurde kirjutatud.

9) Tiitellehe lõpetab linn, kus disputatsioon on trükitud, ja trükkali nimi.

Paratekstid

Paratekstid on tekstuaalsed elemendid, mis ei kuulu otseselt disputatsiooni sisu hulka, vaid on teksti ümber. Need võivad olla üsna mitmekesised. Rootsi disputatsioonides järgneb tiitellehele väga sageli pühendus patroonidele (millest oli juba eespool juttu) ning seejärel on paljudes trükistes üks või isegi kaks eessõna. Tavaliselt on eessõna adresseeritud heatahtlikule lugejale (*benevolo lectori*) ja selles selgitatakse asjaolusid, miks disputatsioon on kirjutatud. Siinkohal teeb autor sageli selgeks oma filosoofilised või teoloogilised eelistused ja püüab vahel etteruttavalt vastata võimalikule kriitikale. Apin loetleb mitut tüüpi eessõnu ja märgib, et need on mõnikord üleliigsed ega aita peamisele arutelule kaasa, kuid teisel võivad need olla huvitavad ja kasulikud ning annavad ajaloolist või muud vajalikku teavet.

Mõnikord on disputatsiooni põhiteksti lõpus lisaküsimused ehk *corollaria* (harva pealkirjastatud kui *auctaria*). Apin väidab, et need on vaimukuse mäng (*lusus ingenii*) ja kujutavad endast tuntud vaidlusküsimusi ja paradokse. Üsna sageli on *corollaria* teemad teistsugused kui teksti sees arutatud problemaatika. Nii paneb filosoofia-professor Johannes Erii Stregnensis Tartus oma disputatsioonis „Filosoofia loomusest ja ülesehitusest” lõpuks arutluse alla järgmised väited: 1) optika on geomeetria aladistsipliin, 2) etiooplased on mustad mitte ainult piirkonna kuumuse tõttu, 3) telg ja diameeter on erinevad, 4) inimest on õige nimetada mikrokosmoseks ja 5) kurat ei ole võimeline muutma inimest hundiks (Erii Stregnensis, Scarensis 1645).

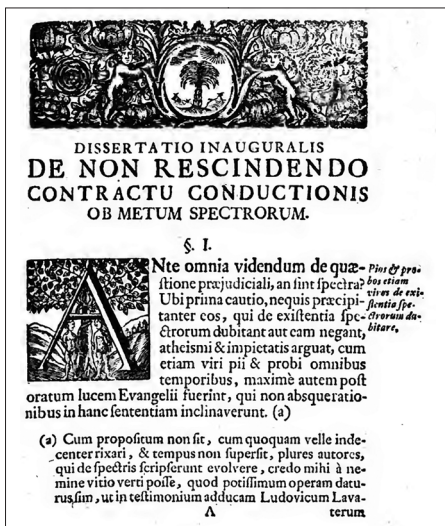
Sellisel tuletavad need küsimused kõige rohkem meelde keskaegset *quodlibet*-disputatsiooni traditsiooni. Mõnel pool (nt Leipzgis) muudeti *corollaria* lisamine disputatsioonidele kohustuslikuks ning jääb mulje, et reaalne väitlus võis toimuda hoopis nende küsimuste üle, mitte aga disputatsiooni põhiteksti alusel. Ka Apin ütleb, et *corollaria* küsimused on tihti lisatud selleks, et oponendid saaksid ära kuldada neile mõeldud tunni.

Peale selle leidub disputatsioonide viimastel lehekülgedel sageli lühiluuletusi või proosapalu, mis on kirjutatud enamasti kaitsva üliõpilase kiituseks ja õnnitlemiseks, olenemata sellest, kas ta on teksti autor või mitte. Niisugust disputatsioonidega kaasnevat juhuluulet on palju uuritud (nt Viiding jt 2007). Tartu disputatsioonide gratulatsioonide hulgas leidub vägagi mitmekeelset luulet: ladina, kreeka, heebrea, aga ka eesti ja läti keeles. Apin on niisuguste gratulatsioonide suhtes väga skeptiline ja märgib, et luuletused on lisatud disputatsioonidele vaid seepärast, et trükise lõppu ei ole sobilik jätta tühja ruumi (*ne datur vacuum*). Selle tühja ruumi täitmiseks lasuvad edevad üliõpilased kirjutada ennast kiitvaid luuletusi. Apin leiab sarkastiliselt, et tihtilugu on luuletused kirjutatud hoopis nii, et need üliõpilast ei kiida ega otsesõnu ka laida (Apin 1719: 47).

Sisu

Disputatsiooni sisu on tavaliselt jaotatud nummerdatud teesideks, kus on lühidalt toodud peamised väited, millele järgneb pikem ekspositsioon. Sellist mõnekümnel leheküljel esitatud väitluse alusteksti nimetatakse Kesk-Euroopa disputatsiooni tüübiks ja see kujunes välja protestantlikes maades. Varauusaja katoliku ülikoolides pikemaid ekspositsioone enamasti ei kirjutatud ja seal esitati ainult teesid (*theses nudaes*) plakatiformaadis, mida oli mugav seinale või uksele kleepida. Sellise kasutuse tõttu on neid disputatsioone säilinud juhuslikumalt ja vähem.¹³ Üldiselt kipusid ka protestantlike ülikoolide trükitud disputatsioonides teeside kommentaarid XVII sajandi alguses olema üsna lühikesed ning alles sajandi lõpuks muutusid need pikemaks ja keerukamaks.

Põhitekstile lisandusid juba XVI sajandil ääremärkused ja allikaviited, mis võisid asuda nii teksti all kui ka lehe servas. On tekste, millel on ainult mõni viide, kuid ka teisi, kus peamine arutelu toimubki viidetes ja kus leheküljelt leiab vaid mõne lause põhiteksti (näiteks eespool viidatud Thomasiuse disputatsioonis kummituste kohta, vt pilti 2).

Pilt 2. Christian Thomasiuse Halles 1711. aastal peetud disputatsioon „Sellest, et vaimude kartuses ei saa rendilepingut üles öelda”. Foto allikas: https://archive.org/details/bub_gb_jvHi9EEudVMC/page/n1/mode/2up (24. IX 2021).

Disputatsioon ise algab reeglina terminite defineerimisest. Sellist praktikat soovitasid disputatsioonide käsiraamatud (nt ka Unonius) ja seda nimetatakse üldjuhul onomatoloogiaks või nominaalseks definitsiooniks. Peaaegu kõigis Tartu varauusaegsetes disputatsioonides on märgata selle põhimõtte järgimist (Friedenthal 2012).

¹³ Näiteks leiti René Descartes'i 1616. aasta õigusteaduse litsentsiaadi disputatsioon juhuslikult alles 1981. aastal ühe gravüüri restaureerimise käigus: see oli pandud raami vahele toetuseks (Smith 2018).

Kogu teadmine pärineb eelkõige teadmisest nime kohta ja nõnda tuleb enne, kui anda asja reaalne definitsioon, seletada lahti nominaalne definitsioon, mille juures on tarvis tähele panna kolme asja: etümoloogiat, homonüümiat ja sünonüümiat. (Eri Stregnensis, Flojerus 1651)

See lähenemine toetub arusaamale, et saab teada vaid asju, mida on võimalik defineerida, ning definitsioonist sõltub, millest üldse räägitakse – sõnadest peab aru saama ühte moodi ning selleks peab kõrvaldama võimaliku kaheti mõistmise. Tõenäoliselt andis sõnade defineerimise plokk disputatsiooni alguses ka oponendile võimaluse küsimusi esitada. Kuna käesolevas artiklis on uurimise all disputatsioonid, siis on mõttekas vaadata, kuidas saadi sellest sõnast aru varauusajal. Unonius defineerib järgnevalt:

Disputatsiooni sõna on pärit aiandusest, kus see tähistab koore mahavõtmist ja eraldamist, et uurida tüve sisemust. Seega puhastamine [*putare*] oli eelnevalt disputeerimine, sama moodi öeldakse kestad [*putamina*] nende kohta, mis on kõrvale heidetud ja kasutatud asjad. Nõnda tuleb mõista ka disputatsiooni: selle kaudu puhastatakse või kooritakse [*deputetur*] tõde ja vabastatakse kõigest ekslikust. (Unonius, Ring 1642: *Thesis I*)

Nominaalsele definitsioonile järgneb reaalne definitsioon ehk definitsioon asja enda kohta. See võtab sageli enda alla suurema osa trükise mahust. Kui oli tege mist harjutusdisputatsiooniga ehk üliõpilaste instrueerimiseks mõeldud väitlusega, siis oli seal toodud reaalne definitsioon reeglina derivatiivne ja kordas selleaegsetes kõrgkooliõpikutes leidunud materjali (Apini sõnul „kahekordselt keedetud kapsas” (*crambe bis cocta*), 1719: 3). Niisugused harjutuseks mõeldud teesid võimaldavad väga hästi kindlaks teha, milliseid raamatuid ja milliseid autoreid õpetamisel tarvitati, millistele teemadele pöörati rohkem tähelepanu ja milliseid teemasid ignoreeriti. Paljud autorid kirjutasid kõrgkooliõpikuid, kuid vaid mõni neist osutus populaarseks: nii näiteks oli Uppsala ja Tartu ülikooli konstitutsioonidesse sisse kirjutatud Johannes Magiriuse füüsikaõpik („*Physiologia peripatetica*”) kasutusel üle terve Euroopa ning isegi Isaac Newton õppis Cambridge’is sama õpiku järgi (Ducheyne 2005). Mõni autor võis olla väga aja- ja kohaspetsiifiline – nt pidi Tartus õpetama loogikat Petrus Ramuse teoste põhjal, mida ei tehtud enamikus Euroopa ülikoolides, kus sageli suhtuti Ramusesse väga kriitiliselt (Friedenthal 2016).

Harjutusdisputatsioonid võtsid teemaks tavaliselt üldisi küsimusi, nagu headus, hing, neli elementi, maailm ja selle osad jne. Need tutvustasid üliõpilastele erialaseid põhiteadmisi ja olid keerulisemate teemade sissejuhatuseks. Vahel juhtus, et sellised baasdisputatsioonid koguti kokku ning trükiti uuesti eraldi raamatuna, mida sai hiljem mugavalt õppematerjalina kasutada. Tartus andis Georg Mancelius välja „Teoloogilise kooli[õpiku] kunagi peetud viieteistkümnest privaatdisputatsioonist” („*Palaestra theologica privatis XV. exercitiis olim instituta*”), mille eessõnas ta mainib, et juba Jeesus Kristus võttis vahel nii oponendi kui ka respondendi rolli ning seega on disputatsioonid teoloogiliste küsimustega tegelemiseks väga sobiv žanr (Mancelius 1633).

Apin toob välja, et disputatsioonide kokku kogumine on hea ka selle poolest, et erialased raamatud võivad mõne teema pikalt ja laialt ette võtta, aga disputatsioonides esitatakse see asi kontsentreeritud kujul, varustatakse viidetega ning sageli võib nii asjast palju parema ülevaate saada. Samamoodi käsitlevad disputatsioonid sageli aktuaalseid vaidlusküsimusi: neis tuuakse välja nii poolt- kui ka vastuargumendid, mis aitab probleemis selgust saada paremini kui ühe või teise partei seisukohtade kaitsjate kirjutised. Apin leiab, et disputatsioonides esineb sageli teemasid, mida mitte kusagil mujal pole puudutatud: paljud õpetlased kasutavad disputatsiooni žanri selleks, et käsitleda neid parajasti huvitavaid küsimusi, mis aga ei ole võib-olla väärt seda, et neid kohe terve raamatu või traktaadi mahus lahti kirjutada (Apin 1719: 24). Selline tähelepanek kinnitab, et disputatsioonid toimusid varaste artiklitenä, kus sai uusi ideid ja aktuaalseid vaidlusküsimusi läbi kirjutada.

Disputatsioonide kogumine

Disputatsioon ei olnud vaid ühe ülikooli sisene sündmus. Kui enne disputatsiooni jaotati eksemplarid laiali kõigile osalistele ning tehti need kättesaadavaks ülikooli liikmetele, siis pärast suulise disputatsiooni toimumist võis osta trükitud disputatsioone kohaliku raamatukaupmehe käest. Sel viisil võisid disputatsioonid jõuda ka teiste linnade haritlasteni. Varauusaja peamine kommunikatsioonivorm oli kirjavahetus ja eksisteeris mitteformaalne rohkearvuline kodanikkonnaga n-ö õpetlaste vabariik (*respublica litterarum*), mille liikmed arutlesid teadust, teoloogiat, kunsti jms puudutavate aktuaalsete teemade üle. Kirjadega pandi kaasa mõnikord ka huvipakkuvaid materjale, sealhulgas disputatsioone. Tihti hoolitsesid disputatsioonist osavõtjad ise selle eest, et nende disputatsioon võimalikult laialt leviks. Näiteks võttis XVIII sajandi keskel üks Prantsusmaa meditsiiniüliõpilane eesmärgiks saada oma disputatsioon „Loomade poolt põhjustatud inimkeha vigastustest” kõigile Euroopa juhtivatele naturalistidele – selleks tarbeks lasi ta oma disputatsioonist trükkida koguni 500 eksemplari (Brockliss 2020: 204).

Haritlased mitte ainult ei saatnud oma disputatsioone kolleegidele, vaid kogusid ka ise aktiivselt huvipakkuvaid disputatsioone. Apini teos on üks niisugune käsiraamat, mis annab nõu, mida ostmise juures tähele panna, kuidas disputatsioone kokku kõita ja kuidas koostada sobivat indeksit. Ta soovitab võtta kasutusele temaatiliselt või autorite järgi pealkirjastatud ja sobiva formaadiga kastikesed, kuhu võib disputatsioone kõrvale panna seni, kuni kast täis saab, misjärel võib tekstid kokku kõita ja riulisse asetada. Et sellist praktikat laialdaselt järgiti, tõestab asjaolu, et temaatilised või ühe autori disputatsioonide kollektsioonid olid paljudes varauusaegsetes raamatukogudes olulisel kohal – nt hertsoginna Anna Amalie raamatukogu rokokooaalis Weimaris on kõige mugavamalt ligipääsetavatel riulitel just disputatsioonide köited. Nende abil võis saada kiire ülevaate endale huvipakkuvatest teemadest või olla kursis uurimistöö ja küsimustega, millega tegelesid kolleegid teistes ülikoolides. Sisuliselt olid need kogumikud tänapäevaste akadeemiliste artiklikogumike eelkäijad.

XVIII sajandil hakkaski välja kujunema ja suuremat populaarsust koguma akadeemiline artikkel kui kirjandusžanr ja ajakiri kui selle väljaandmise koht. Ometigi suhtub Apin varastesse akadeemilistesse ajakirjadesse suure reservatsiooniga, väites, et seal leidub mõne asjaliku artikli kõrval hulgaliselt väärtusetut kraami, samal ajal kui ise disputatsioone kokku kogudes on võimalik pahnast loobuda ning valida välja vaid asjalikud kirjutised.

Kokkuvõte

Varauusaegne disputatsioon oli omaette nähtus, mis hõlmas nii performatiivset kui ka tekstuaalset poolt. Disputatsioonide tekstid erinevad tänapäevastest akadeemilistest dissertatsioonidest ja artiklitest, olles samal ajal mõlemale teatud mõttes eeskujuks. Selle tõttu tuleb läheneda neile kui spetsiifilisele, tänapäeval enam mitte eksisteerivale žanrile. Disputatsioonid on olemuslikult seotud varauusaegse ülikooli ning selle tavadega – XVI kuni XVIII sajandini oli niisugune disputatsioon peamine ülikoolide akadeemiline trükis. Selle alusel saadi akadeemilisi kraade ja taotleti töökohti. XVIII sajandi lõpus ülikoolides toimunud muutuste tagajärjel hakati kandidaadilt kraadi saamiseks nõudma iseseisvalt kirjutatud monograafiat, millega kaanes harjutusdisputatsioonide järkjärguline kadumine XIX sajandil.

Varauusaegsed disputatsioonid sisaldavad uurimiseks mitmekesisist informatsiooni: need dokumenteerivad ülikoolide atraktiivsust ja uuenduspotentsiaali, erinevate õppetoolide akadeemilisi arenguid, osavõtjate karjääri, isiklikke suhteid, professorite mainet ja muutusi üksikute teadusharude sees. Sageli võimaldavad trükitud teesid teha järeldusi asjaosaliste hariduspõhimõtete ja kooli teoloogilis-filosoofilise tausta kohta. Disputatsioonides esitatud argumentid ja viidatud autoriteetide valik võimaldavad paigutada asjaosalisi teatud metodoloogiliste suundumuste konteksti või seostada teadusharu juhtfiguuridega. Väitekirjade sisu annab edasi teatud kohas ja ajal peetud arutelusid, teavet üliõpilastele jagatavate baasteadmiste kohta ning selgitust sellele, kuidas saadi aru vaidlusküsimustest.

Disputatsioonide tohutust hulgast, mis siiani on olnud uurimisel takistuseks, on digiteerimise ja järjest täienevate andmebaaside ajastul kauglugemise (ingl *distant reading*) jt statistiliste meetoditega võimalik vägagi kasulikku informatsiooni leida. Näiteks saab täpselt määrata, millal mingisugused teemad teatud ülikoolides arutuse alla tulid või kuidas ideed ülikoolide vahel liikusid, gratulatsioonide ja teiste paratextide kaudu saab kaardistada (ka visuaalselt) akadeemilisi suhtlusringkondi, tsiteeringute indeksi kaudu on võimalik kindlaks teha autoriteete, teemamudeldamise abil erinevate ajaperioodide keskseid vaidlusküsimusi jne.

Disputatsioonide põhjalikum uurimine on hoo sisse saanud alles viimasel paari-kümnel aastal ning läbiuurimata teemasid, seoseid ja probleeme on palju. Eesti varauusaja intellektuaalajaloo jaoks on disputatsioonid samuti ühed peamised allikad ning filosoofilised (Friedenthal, Piirimäe 2015), meditsiinilised (Rein 2011), juriidilised ja teoloogilised (Friedenthal 2019) disputatsioonid annavad uurimiseks veel palju ainet.

VEEBIVARAD

Doria. <https://www.doria.fi>

Eesti Rahvusbibliograafia. <https://erb.nlib.ee>

Internet Archive. Digital Library. <https://archive.org/>

VD 17. Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts. <http://www.vd17.de>

KIRJANDUS

Abélard, Pierre 2013. Lugu mind tabanud õnnetustest. (Katkend.) Tlk Kaarina Rein. – Keskaaja kirjanduse antoloogia. Kd 1: Ladinakeelne kirjandus. Toim Marek Tamm. Tallinn: Varrak, lk 295–314.

Alanus, Georgius Christophori; Munthelius [Lagercrona], Johannes Mattsson 1645. Disputatio philosophica inauguralis de magia naturali quam divina affulgente gratia in Regia Universitate Christinèâ, ex decreto [et] unanimi approbatione venerandae [et] amplissimae facult: philosophicae. Magnifico rectore, ... dn. m. Simone Kexlero mathematicum professore percelebri & industrio. Spectabiliq[ue] decano ... d. m. Nicolao L. Nycopensi, log. & poëseos professore eximio, sub praesidio ... d. m. Georgii C. Alani, phys. & botan: professoris acutissimi. Praeceptoris & fautoris sui aetatem colendi, pro magisterij gradu, ejusq[ue] privilegij reportandis publicae censurae submittit Johannes Mat. Munthelius Westmannus medic. stud. In auditorio superiori ad diem 19. Aprilis anni christianae aerae 1645. horis ab 8. matutinis. Aboæ. Excudebat Petrus Wald Acad. typogr. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:fv-01425>

Annerstedt, Claes (toim) 1877. Upsala universitets historia: Bihang 1: Handlingar 1477–1654. Uppsala: W. Schultz.

Annerstedt, Claes 1910. Upsala universitets historia. Bihang 2: Handlingar 1655–1694. Uppsala: Akademiska Bokförlaget.

Apin, Siegmund Jacob 1719. Unvorgreifliche Gedancken, wie man so wohl alte als neue Dissertationes academicae mit Nutzen sammeln, und einen guten Indicem darüber halten soll. Nürnberg: Johann Daniel Tauber.

Brockliss, Laurence 2020. Printed theses in seventeenth- and eighteenth-century France. – Early Modern Disputations and Dissertations in an Interdisciplinary and European Context. (Intersections 71.) Toim Meelis Friedenthal, Hanspeter Marti, Robert Seidel. Leiden: Brill, lk 191–206. https://doi.org/10.1163/9789004436206_008

Cameen, Sveno; Barthelius, Petrus 1693. Dissertatio philosophica de spectris, quam permissu & approbatione praecellentissimae facultatis philosophicae in inclyta Academia Dorpatensi sub moderamine ... Dni. Svenonis Cameen, hist. prof. ord. pro laurea magisterii reportanda publicae bonorum ventilationi subjicit S.a.e R.a.e M.tis alumnus Petrus Bartelius, Wermlandia Svedus. ... ad diem 4. Martii anno M.DC.XCIII. Dorpati, excudit Johannes Brendeken, Acad. typograph.

Chang, Kevin 2007. Kant's disputation of 1770: The dissertation and the communication of knowledge in early modern Europe. – Endeavour, kd 31, nr 2, lk 45–49. <https://doi.org/10.1016/j.endeavour.2007.05.008>

- Chang, Ku-ming (Kevin) 2004.** From oral disputation to written text: The transformation of the dissertation in early modern Europe. – *History of Universities*, kd 19, nr 2, lk 129–187.
- Constitutiones 1997** = *Constitutiones Academiae Dorpatensis (Academia Gustaviana)*. Tartu Akadeemia (Academia Gustaviana) põhikiri. Tlk Kristi Sak, toim Marju Lepajõe. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Dau, Michael 1695.** De mediis introducendi philosophiam eclecticam cogitata Michaelis Dau, in Reg. Dorpat. Acad. P.P. adjecta est ob affinitatem argumenti dissertatio Johannis Ludovici Vivis De vita & moribus eruditi. Dorpat: Brendeken.
- Dau, Michael; Knoll, Petrus 1696.** Dissertatio philosophica de animae immortalitate ex lumine naturae demonstrabili, quam ... consentiente amplissimo philosophorum ordine in Regia ad Emmam Academia praeside ... Michaele Dau, eloq. & poes. professore ordinario facultatis philosophicae h. t. decano Publicae ventilationi submittit Petrus Knoll, Kil. Holsatus, auctor et respondens. ... MDCXCVI. d. 22. Februarii. Dorpati, excudit Johannes Brendeken, Acad. Typograph.
- Dau, Michael; Wagener, Heinrich Christian 1696.** Dissertatio philosophica de trinitate Platonis et Platoniorum, quam ... consentiente amplissimò philosophorum ordine in almâ ad Emmam Academia Gustaviano-Carolina, sub praesidio viri celeberrimi Michaelis Dau, eloq. & poës. prof. ordin. & h. t. facultatis philosophicae decano. Publicè ventilandam proponit Heinrich Christian Wagener Saxo. ... MDCXCVI. d. 2. Maji. horis & loco consuetis. Dorpati, excudit Johannes Brendeken, Acad. typogr.
- Dau, Michael; Wittenburg, Michael 1697.** Exercitatio academica de revolutione animarum. Ethnico-rabbinica earum[ue] praeexistentia, quam ... consentiente ampliss. facultate philosophica in Regia ad Emmam Academia sub praes[i]dio Michaelis Dau, eloquentiae & poës. profes. ordin. ... ad d. [20.] Octob. 1697. eruditorum examini submittet Michael Wittenburg, Suxna Semgallus S.S. theol. studiosus. Dorpati, excudit Johannes Brendeken, Acad. typogr.
- Ducheyne, Steffen 2005.** Newton's training in the Aristotelian textbook tradition: From effects to causes and back. – *History of Science*, kd 43, nr 3, lk 217–237. <https://doi.org/10.1177/007327530504300301>
- Erici Stregnensis, Johannes; Flojerus, Andreas 1651.** Disputatio philosophica de natura et constitutione scientiae naturalis; quam rectore ... dn. Sebastiano Wirdig, medicinae doctore & professore, ... in regia Academia Gustaviana, quae Dorpati est ad Embeccam, sub praesidio ... M. Johannis Erii Stregnensis, professoris publici & regij suprem. judicij, ... pro insignibus et privilegiis magisterij philosoph. consequendis, placide disputationis exercitio submittebat Andreas Flojerus, ad diem 19. Martij 1651. ... Dorpati Livonorum, imprimebat Johannes Vogelius, acad. typogr.
- Erii Stregnensis, Johannes; Scarensis, Jonas Johannis 1645.** Disputatio Philosophica De Philosophiae Natura Et Constitutione; Quam ... Facultatis Philosophicae in Regia Academia Gustaviana, Quae Est Dorpati Ad Embeccam, Ad Diem 26. April. ... Sub Praesidio ... Johannis Erii Stregnensis, ... Discutiendam Exhibet Jonas Johannis Scarensis. Dorpat: Vogelius.
- Friedenthal, Meelis 2012.** Etümoloogija stihiad. – *Lugemise kunst. The Art of Reading*. (Raamat ja aeg = Libri et memoria 2, Eesti rahvusraamatukogu toimetised = Acta Bibliothecae

- Nationalis Estoniae = Transactions of the National Library of Estonia 13.) Koost Piret Lotman. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, lk 272–285.
- Friedenthal, Meelis 2016.** Ramism ja metafüüsika Academia Gustavianas. – Konfessioon ja kirjakultuur. Confession and the Literary Culture. (Raamat ja aeg = Libri et memoria 4, Eesti Rahvusraamatukogu toimetised = Acta Bibliothecae Nationalis Estoniae = Transactions of the National Library of Estonia 15.) Koost Piret Lotman. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, lk 98–117.
- Friedenthal, Meelis 2019.** Akadeemilise teoloogia suunad Tartus Academia Gustavianas ja Gustavo-Carolinas. – Reformatsioon – tõlked ja tõlgendused. Reformation – Translations and Interpretations. (Raamat ja aeg = Libri et memoria 5, Eesti Rahvusraamatukogu toimetised = Acta Bibliothecae Nationalis Estoniae = Transactions of the National Library of Estonia 16.) Koost Piret Lotman. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, lk 164–183.
- Friedenthal, Meelis; Piirimäe, Pärtel 2015.** Philosophical disputations at the University of Tartu 1632–1710: Boundaries of a discipline. – *Studia Philosophica Estonica*, kd 8, nr 2, lk 65–90. <https://doi.org/10.12697/spe.2015.8.2.03>
- Friedenthal, Meelis; Päll, Janika 2017.** Pneumatoloogiast üldiselt ja Gezeliusse kreekakeelsest pneumatoloogilistest disputatsioonidest spetsiifiliselt. – Kroonikast epitaafini. Eesti-ja Liivimaa varauusaegsest haridus- ja kultuurielust. (Rahvusrhiivi toimetised = Acta et commentationes archivi nationalis Estoniae 1(32).) Toim Katre Kaju. Tartu: Rahvusrhiiv, lk 182–237.
- Johnston, William M. 2013.** Encyclopedia of Monasticism. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203825488>
- Lim, Richard 1995.** Public Disputation, Power, and Social Order in Late Antiquity. Berkeley: University of California Press.
- Lindborg, Rolf 1965.** Descartes i Uppsala: striderna om „nya filosofien” 1663–1689. (Lychnosbibliotek 22.) Stockholm jt: Almqvist & Wiksell.
- Lindroth, Sten 1976.** A history of Uppsala University, 1477–1977. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Mancelius, Georgius 1633.** Palaestra theologica privatis XV. exercitiis olim instituta, nunc verò in Regia Academia Dorpatensi aperta. Praeside Georgio Mancelio, Semgallò SS. th. licentiatò, professore, ad D. Joh. Aedem pastore primariò, circuli Dorpatensis praepositò, nec non judicij ecclesiastici adessore. Dorpati Livonorum, excudebat Jacobus Pistorius.
- Novikoff, Alex J. 2013.** The Medieval Culture of Disputation. Pedagogy, Practice, and Performance. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. <https://doi.org/10.9783/9780812208634>
- Platon 2003.** Teosed I. Sokratese apoloogia. Phaidon. Kriton. Pidosöök. Charmides. Phaidros. Euthyphron. (Avatud Eesti raamat.) Koost Marju Lepajõe. Tlk Astrid Kurismaa, M. Lepajõe, Sven-Erik Soosaar, Jaan Unt. Tartu: Ilmamaa.
- Rauch, Georg von 1969.** Die Universität Dorpat und das Eindringen der frühen Aufklärung in Livland, 1690–1710. Hildesheim: Georg Olms Verlag.
- Rein, Kaarina 2011.** Arstiteadus rootsiaegses Tartu gümnaasiumis ja ülikoolis aastatel 1630–1656. Meditsiinalased disputatsioonid ja oratsioonid ning nende autorid. (Dissertationes theologiae Universitatis Tartuensis 21.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Seidel, Robert; Marti, Hanspeter; Friedenthal, Meelis (toim) 2020a.** Early Modern Disputations and Dissertations in an Interdisciplinary and European Context. (Intersections 71.) Leiden: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004436206>
- Seidel, Robert; Marti, Hanspeter; Friedenthal, Meelis 2020b.** Introduction. – Early Modern Disputations and Dissertations in an Interdisciplinary and European Context. (Intersections 71.) Toim R. Seidel, H. Marti, M. Friedenthal. Leiden: Brill, lk 1–33. https://doi.org/10.1163/9789004436206_002
- Sjökqvist, Peter 2020.** Dedicatory Practices in Early Uppsala Dissertations. – Early Modern Disputations and Dissertations in an Interdisciplinary and European Context. (Intersections 71.) Toim Robert Seidel, Hanspeter Marti, Meelis Friedenthal. Leiden: Brill, lk 681–702. https://doi.org/10.1163/9789004436206_027
- Smith, Kurt 2018.** Descartes' Life and Works. – The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2018 Edition.) Toim Edward N. Zalta. <https://plato.stanford.edu/archives/win2018/entries/descartes-works/>
- Sylla, Edith Dudley 2005.** Swester Katrei and Gregory of Rimini: Angels, God, and Mathematics in the Fourteenth Century. – Mathematics and the Divine. A Historic Study. Toim Teun Koetsier, Luc Bergmans. Amsterdam: Elsevier, lk 249–271. <https://doi.org/10.1016/B978-044450328-2/50015-1>
- Tartu Ülikooli ajaloo allikaid.** I, Academia Gustaviana. A) Ürikuid ja dokumente. Quellen zur Geschichte der Universität Tartu (Dorpat). I, Academia Gustaviana. A) Urkunden und Dokumente. Koost Juhan Vasar. Tartu: [Tartu Ülikool], 1932.
- Thomas Aquinas 2020.** Thomas Aquinas's Quodlibetal Questions. Tlk Turner Nevitt, Davies Brian. New York: Oxford University Press.
- Thomasius, Christian 1725.** Dissertatio inauguralis juridica, De non rescindendo contractu conductionis ob metum spectrorum, quam ... præsiede Dn. Christiano Thomasio, ... pro licentia summos in utroque jure honores obtinendi, in alma Fridericiana, ... d. 10. April. 1711. Publico eruditorum examini submittit Jacob Immanuel Hamilton, Pomeranus. Recusa: Halle Magdeburgicae. Typis Christiani Henckelii, acad. typogr. http://archive.org/details/bub_gb_jvHi9EEudVMC
- Unonius, Olof; Ring, Magnus Benedicti 1642.** Exercitium academicum de processu disputandi. Quod ... sub præsidio D.M. Olavi Unonis Gavelii ... placidæ philosophantium censuræ & disquisitioni submittit Magnus Benedicti Ring Wex. In aud. veteri a.d. [] maji horis consuetis. Upsaliæ, imprimebat Eschillus Matthiæ.
- Viiding, Kristi; Orion, Jana; Päll, Janika (koost) 2007.** O Dorpat, urbs addictissima musis ... Valik 17. sajandi Tartu juhuluulet. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Weijers, Olga 2015.** A Scholar's Paradise. Teaching and Debating in Medieval Paris. (Studies on the Faculty of Arts. History and Influence 2.) Turnhout: Brepols Publishers. <https://doi.org/10.1484/M.SFAHI-EB.5.112316>
- Meelis Friedenthal** (snd 1973), PhD, Tartu Ülikooli filosoofia ja semiootika instituudi mõtteloo kaasprofessor (Jakobi 2, 51005 Tartu), meelis.friedenthal@ut.ee

Early modern disputation: conduct, structure and topics

Keywords: early modern period, disputation, history of universities, book history

Early modern disputation was a phenomenon in its own right, involving both performative and textual aspects. The texts of the disputations were different from modern academic dissertations and articles, while at the same time serving as a kind of model for both. For this reason, they must also be approached as a specific genre that no longer exists today. Disputations are intrinsically linked to the early modern university and its traditions: from the 16th to 18th century, the disputation was the main academic product of universities. It was the basis on which degrees were awarded and jobs were applied for. Changes in universities at the end of the eighteenth century led to the introduction of the requirement of an independently written monograph as a prerequisite for the award of a degree, and this development was accompanied by a gradual disappearance of exercise disputation in the 19th century.

Early modern disputations contain a wealth of information for study: they document the attractiveness and innovation potential of universities, the academic developments of the various faculties, the careers of participants, personal relationships, the reputation of professors and, of course, changes within individual disciplines. Often, the printed theses allow conclusions to be drawn about the educational policies and the theological-philosophical background of the schools concerned. The arguments put forward in the disputations and the choice of authorities cited make it possible to place the participants in the context of certain methodological trends or to associate them with leading figures in the discipline. The content of the disputations conveys the debates that took place at a particular place and time, informs about the basic knowledge that students were taught, and gives an explanation of how the hot topics of the time were understood.

From the vast number of disputations, which has hitherto been an obstacle to research, digitization, distant reading and other statistical methods can glean very useful information. For example, it is possible to determine with great precision when certain topics were discussed in certain universities or how ideas moved between universities, while gratulations and other paratexts enable one to map (also visually) academic circles of communication, a citation index helps to identify authorities, topic modelling provides access to the central issues of controversy in different time periods, etc.

More in-depth study of the disputations has only gained momentum in the last couple of decades, and there are many unexplored themes and problems. Disputations are also one of the main sources for the intellectual history of the Estonian early modern period, and our philosophical, medical, legal and theological disputations will provide ample material for further research.

Meelis Friedenthal (b. 1973), PhD, University of Tartu, Institute of Philosophy and Semiotics, Associate Professor of Intellectual History (Jakobi 2, 51005 Tartu) meelis.friedenthal@ut.ee